



Crna Gora

Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća

**IZVJEŠTAJ O REALIZACIJI AKCIONOG PLANA ZA 2012.GODINU,
STRATEGIJE ZA CJELOŽIVOTNO PREDUZETNIČKO UČENJE 2008-2013**

Podgorica, decembar 2012.

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Ostvareni rezultati Strategije za cjeloživotno preduzetničko učenje za 2012.god	1
3. Prioritet 1: Razvoj svijesti o značaju preduzetničkog učenja za ukupan socio-ekonomski razvoj zemlje.....	2
3.1.1 Nacionalno partnerstva za preduzetničko učenje.....	2
3.1.2 Međunarodni sajam preduzeća za vježbu (mini kompanija)	2
4. Prioritet 2: Unapređivanje preduzetničkog učenja u sistemu formalnog obrazovanja.....	3
4.2.1 Primjena principa cjeloživotnog učenja kroz razvoj ključnih kompetencija u obrazovnom sistemu Crne Gore	3
4.2.2 Rad u mini kompanijama (preduzećima za vježbu) za sve učenike i studente počev od srednje škole.....	5
4.2.3 Obuka nastavnika za izgradnju ključne kompetencije preduzetništvo kod učenika i studenata.....	5
4.2.4 Savjetovanje o karijeri.....	5
5. Prioritet 3: Unapređivanje preduzetničkog učenja u sistemu neformalnog obrazovanja.....	6
5.3.1 Razvoj kapaciteta za sprovođenje preduzetničkog učenja odraslih.....	7
5.3.2 Implementacija nacionalnog okvira kvalifikacija.....	7
5.3.3 Osposobljavanje u virtuelnom preduzeću	7
5.3.4 Razvoj kapaciteta za inteziviranje aktivnosti iz domena socijalnog preduzetništva.....	8
5.3.5 Uspostavljanje sistema za sprovođenje analize potreba u malim preduzećima.....	8
5.3.6 Evropski okvir za mala preduzeća, izvještavanje o preduzetničkom učenju.....	9
6. Zaključci i preporuke	9
6.1. Zaključci.....	10
6.2. Preporuke.....	10

1. UVOD

Strategija za cjeloživotno preduzetničko učenje predstavlja sveobuhvatnu viziju razvoja preduzetničkog učenja u Crnoj Gori za period 2008 – 2013. godine. Svrha ove Strategije je da navede skup ciljeva za preduzetničko učenje koji će obuhvatiti njegov razvoj u nizu sektora u toku narednih pet godina. Oni će uključiti ulogu preduzetničkog učenja u svim institucijama koje su angažovane na simuliranju i afirmaciji preduzetničkih aktivnosti.

Strategijom su određeni ciljevi i prioritetne ciljne grupe, čije kontinuirano obrazovanje treba da doprinese razvoju privrede i društva u cjelini. Realizacija Strategije pretpostavlja učešće velikog broja subjekata i angažovanje značajnog obima sredstava. Kvalitetno ostvarenje definisanih ciljeva Strategije za cjeloživotno preduzetničko učenje 2008-2013, treba da doprinese ukupnom socio – ekonomskom razvoju Crne Gore kroz razvoj ljudskih resursa i da ima direktne implikacije na oblasti obrazovanja, zapošljavanja i razvoja malih i srednjih preduzeća.

Strategija cjeloživotnog preduzetničkog učenja napravljena je u saradnji sa radnom grupom, sačinjenom od predstavnika svih relevantnih partnera na nacionalnom nivou: Ministarstva rada i socijalnog staranja, Ministarstva prosvjete, Direkcije za razvoj malih i srednjih preduzeća, Zavoda za zapošljavanje, Zavoda za školstvo, Centra za stručno obrazovanje, Unije poslodavaca i Centra za razvoj nevladinih organizacija. Pripremljena je u skladu sa Nacionalnom strategijom za zapošljavanje i razvoj ljudskih resursa za period 2007-2011 i dokumentom za raspravu "Razvoj ljudskih resursa – Crna Gora 2017. godine".

Izveštaj o realizovanim aktivnostima Strategije za cjeloživotno preduzetničko učenje za 2012.godinu predstavlja analizu ostvarenih ciljeva i zadataka u skladu sa Akcionim planom za 2012 godinu. Prilikom definisanja prioriteta za sprovođenje u datom periodu, radna grupa je imala u vidu realne mogućnosti u smislu resursa – ljudski potencijal, raspoloživa sredstva, vremenski okvir i potrebe Crne Gore za ubrzanim napretkom u ovoj oblasti.

Nedostatak finansijskih sredstava predstavljao je otežavajuću okolnost u periodu realizacije aktivnosti predviđenih Akcionim planom za 2012.god, što je i doprinjelo da se pojedine mjere ne sprovedu u planiranom obimu i dinamici, a od pojedinih se odustalo u datom periodu. Naime, Ministarstvo finansija Aktom broj 02-03-2863/1 od 12.marta 2012.god, nije dalo saglasnost na sprovođenje aktivnosti definisanih Akcionim planom za 2012.god uz obrazloženje da se izrada Akcionog plana odloži ili da se aktivnosti redukuju na način što će se potrebna finansijska sredstva obezbijediti iz drugih izvora finansiranja, a ne iz budžetskih sredstava.

Postignuti ciljevi i rezultati ostvareni su realizacijom zajedničkih aktivnosti članova Nacionalnog partnerstva, uz pomoć međunarodnih organizacija i partnera.

2. Ostvareni rezultati Strategije za cjeloživotno preduzetničko učenje za 2012.godinu

Strategija za cjeloživotno preduzetničko učenje 2008-2013.godine definisala je ostvarivanje opšteg cilja kroz sprovođenje specifičnih ciljeva i aktivnosti u okviru sljedećih prioriteta:

9. Razvoj svijesti o značaju preduzetničkog učenja za ukupan socio-ekonomski razvoj zemlje;
10. Unaprjeđivanje preduzetničkog učenja u sistemu formalnog obrazovanja;
11. Unaprjeđivanje preduzetničkog učenja u sistemu neformalnog obrazovanja;
12. Praćanje sprovođenja i evaluacija preduzetničkog učenja

Veći dio aktivnosti po osnovu definisanih prioriteta je ostvaren tokom 2012.god., dok je jedan dio mjera i aktivnosti realizovan na nižem nivou od predviđenog ili odložen za naredni period nakon pribavljanja odgovarajućih finansijskih sredstava za realizaciju istih.

Napredak je ostvaren u dijelu koji se odnosi na organizovanje sajamskih manifestacija u cilju promovisanja preduzetničkog učenja, obuci nastavnika za sprovođenje nastavnih aktivnosti koje u sebi prepoznaju preduzetništvo kao ključnu kompetenciju, razvoju kapaciteta za sprovođenje preduzetničkog učenja odraslih, implementaciji Nacionalnog okvira kvalifikacija dok je nedovoljan napredak ostvaren u dijelu koji se odnosi na promovisanje istraživanja o preduzetništvu kod učenika, izučavanju preduzetništva kao ključne kompetencije u gimnazijama, osnivanju virtuelnih preduzeća i sl.

3. Prioritet 1: Razvoj svijesti o značaju preduzetničkog učenja za ukupan socio-ekonomski razvoj zemlje

3.1.1 Nacionalno partnerstvo za preduzetničko učenje

Vlada Crne Gore je u novembru 2011.godine u cilju unaprjeđenja izučavanja preduzetništva u vaspitno –obrazovnom sistemu Crne Gore, donjela odluku kojom se zadužuje Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća da formira novo Nacionalno partnerstvo za preduzetničko učenje i osigura njegovo efikasno funkcionisanje u narednom periodu. Tokom 2012.godine održana su 4 sastanka članova partnerstava. Prvi se odnosio na njegovo ponovno uspostavljanje, drugi na izradu Akcionog plana za 2012.god, treći na održavanje okruglog stola na temu: **„Preduzetništvo kao ključna kompetencija u sistemu osnovnog i srednjeg stručnog obrazovanja“** koji je održan u julu 2012.god, a četvrti na usvajanje izvještaja o realizovanim aktivnostima za 2012.god.

Organizovanje okruglog stola imalo je za cilj upoznavanje sa iskustvima i dosadašnjim uspjesima prilikom implementiranja ideje razvoja preduzetništva u sistemu osnovnog i srednjeg stručnog obrazovanja. To je istovremeno bila prilika za razmjenu iskustava o tome kako različiti partneri učestvuju u implementaciji i razvoju preduzetničkih kompetencija u sistemu osnovnog i srednjeg stručnog obrazovanja.

3.1.2 Međunarodni sajam preduzeća za vježbu (mini kompanija)

U martu 2012.godine Centar za stručno obrazovanje odnosno Servis Centar preduzeća za vježbu koji je osnovan 2005.godine u okviru CSO-a radi pružanja podrške preduzećima za vježbu, organizovao je Međunarodni sajam preduzeća za vježbu u Budvi. Na sajmu je učestvovalo **650 učesnika** iz šest zemalja: Crne Gore, Bugarske, Srbije, Bosne i Hercegovine, Albanije i Kosova. Tokom 2012.godine, promocija preduzeća za vježbu održana je na još 4 međunarodna sajma (Slovenija, Albanija, Bugarska i Hrvatska). Ukupno **200 nastavnika i učenika** učestvovalo je na ova četiri sajma. U cilju što boljeg promovisanja preduzeća za vježbu urađen je i promotivni film o njima.

U avgustu 2012.god započet je projekat „**Prekogranično preduzetništvo mladih** „ koji se realizuje u okviru programa „ Učeničko preduzetništvo“ zasnovan na modulu projekta „Učeničko preduzeće“ razvijenom od strane norveške neprofitne organizacije Business Innovation Program (BIP), koji se dvije godine uspješno sprovodio u Crnoj Gori, i to u 6 srednjih škola u kojima je radilo 40 učeničkih preduzeća, a bilo je uključeno 211 učenika.

Glavni cilj programa Učeničko Preduzetništvo (UP) je da pruži mladima neophodno bazično znanje i iskustvo u osnivanju i vođenju pravih preduzeća, što podrazumjeva vršenje različitih poslovnih aktivnosti, proizvodnju stvarnih proizvoda, odnosno pružanje usluga i - što je posebno značajno - uz što je manje moguće simuliranja poslovanja i u obimu koji je primjeren srednjoškolskom uzrastu. Projekat je finansiran od strane Evropske Unije, odobren u okviru programa prekogranične saradnje Srbija-Crna Gora. Projekat sprovodi Regionalna agencija za prostorni i ekonomski razvoj Raškog i Moravičkog okruga, u partnerstvu sa Business Innovation Programs iz Beograda, Biznis Start-up Centrom iz Kragujevca, Regionalnom razvojnom agencijom „Bjelasica, Komovi, Prokletije“ iz Berana i Direkcijom za razvoj malih i srednjih preduzeća iz Podgorice.

Cilj projekta je unaprjeđenje uslova za preduzetništvo učenika srednjih škola i mladih aktivnih preduzetnika u pograničnom području. U realizaciji projektnih aktivnosti uključeno je 5 škola iz Crne Gore (Gimnazija „30. Septembar“ Rožaje, Srednja škola „ Bećo Bašić, Plav Srednja škola „ Vuksan Djukić“, Mojkovac, Mješovita srednja škola „ Braća Selić“, Kolašin i Srednja Medicinska škola Berane).

Pokazatelji uspjeha:

- Sprovedena analiza postignuća u ostvarivanju ciljeva definisanih u okviru prioriternih područja Strategije od strane članova Nacionalnog partnerstva
- Uvođenje preduzetništva kao ključne kompetencije u obrazovni program gimnazija
- Promovisan koncept preduzeća za vježbu učešćem na 5 međunarodnih sajmova

4 Prioritet 2. Unaprjeđivanje preduzetničkog učenja u sistemu formalnog obrazovanja

4.2.1 Primjena principa cjeloživotnog učenja kroz razvoj ključnih kompetencija u obrazovnom sistemu Crne Gore

Kontinuirano se sprovode aktivnosti na integrisanju preduzetničkog učenja u sistem formalnog obrazovanja, od osnovnog, preko srednjeg, visokog do nivoa doktorskih studija.

Preduzetništvo kao jedna od osam ključnih kompetencija, treba da bude dio kurikuluma savremenog obrazovnog sistema na svim nivoima.

Osnovno obrazovanje

Preduzetništvo je zastupljeno u osnovnom obrazovanju kao izborni predmet u 8. razredu osnovne škole, sa jednim časom nedeljno ili 33 časa godišnje. Trenutno se realizuje u 3 osnovne škole i školske 2011/12.godine za izučavanje ovog predmeta opredjelilo se **88 učenika**.

U četiri osnovne škole (OŠ "Srbija" Bar, OŠ "Milija Nikčević", Nikšić, OŠ "Oktoih" Podgorica i OŠ "Nikola Đurković" Risan) uspješno je realizovan pilot projekat **"Razvoj preduzetničkih kompetencija u ISCED 2"**, u okviru realizacije projekta SECEEL (South East European Centre for Entrepreneurial Learning).

U aprilu i maju 2012.god održani su dvodnevni seminari na temu **"Učenje usmjereno na učenike/ce"** i **"Evaluacija nastave/učenja"** za nastavnike/ce onih osnovnih škola koje su uključene u pilot projekat **"Razvoj preduzetničkih kompetencija u ISCED2"**. Cilj seminara je bio obučiti učesnike da prepoznaju različite stilove učenja, integrišu ključne kompetencije u proces učenja, budu kreativni, u svom radu primjene metode aktivnog učenja i učenja usmjerenog na učenika i promovisu razmjenu dobre prakse u učenju usmjerenom na učenika između škola. Kroz gore navedene radionice obučena su **24 nastavnika**.

U Zavodu za školstvo formirana je komisija koja ima zadatak da uradi upustvo za implementaciju preduzetničkog učenja kroz obavezne predmetne programe. Upustvo će do kraja decembra 2012.god biti poslato Nacionalnom savjetu na usvajanje. Na sajtu ZZŠ kreiran je link za preduzetničko učenje.

Srednje obrazovanje

Program **"Mladi preduzetnici"** od školske 2012/13.godine počinje da se realizuje u srednjim stručnim školama u okviru predmeta Preduzetništvo, u svim područjima rada osim ekonomije. Program je izrađen u okviru aktivnosti CSO-a, MPS-a, Direkcije za razvoj MSP, nastavnika srednjih stručnih škola i Projekta MNE/011, sa ciljem razvijanja preduzetničkog načina razmišljanja kod učenika/ca srednjih stručnih škola, kao i sticanja preduzetničkih znanja, vještina i stavova. U cilju podrške sprovođenju ovog programa, izrađen je **Priručnik za učenike/ce**, koji obuhvata sve teme predviđene za ovaj predmet kao i **Priručnik za nastavnike/ce**, kao vodič kroz različite metodičke opcije za realizaciju nastave iz ovog predmeta. Priručnik za učenike/ce predstavlja praktičan vodič kroz proces preduzetništva, sa velikim brojem primjera i pomaže da učenici/e steknu preduzetničke kompetencije i započnu sopstveni posao. Priručnik za nastavnike/ce obuhvata preporuke za izvođenje nastave iz preduzetništva sa radnim listovima koji će predstavljati veliku pomoć u realizaciji postavljenih ciljeva ovog predmeta.

U području Ekonomije gdje se realizuje predmet Preduzeće za vježbu, urađen je priručnik **Preduzeće za vježbu za učenike**, i podjeljen svim učenicima u Crnoj Gori. Takođe je i inoviran postojeći sajt Servis Centra preduzeća za vježbu www.serviscentarpzv.me i uvedena ON-LINE registracija virtuelnih preduzeća za vježbu.

Visoko obrazovanje

Na ustanovama visokog obrazovanja u Crnoj Gori, predmet Preduzetništvo postoji na svim univerzitetima u okviru nekih studijskih programa sa biznis orijentacijom, kako na osnovnim tako i na postdiplomskim studijama.

Na prvoj godini osnovnih akademskih studija Ekonomskog fakulteta, studenti pohađaju nastavu i polažu ispit na obaveznom predmetu **"Biznis"**. U okviru realizacije nastave na ovom predmetu studenti određeni broj bodova ostvaruju putem izrade biznis planova. U julu 2012.god., nakon održavanja nastave na predmetu Biznis, organizovana je manifestacija **"Biznis dan" (Business Day)**, na kojoj su nagrađene tri najbolje ocijenjena biznis plana. To je ujedno i prilika da se

studenti povežu sa uspješnim privrednicima koji su sponzori nagrađenih biznis planova, kao i da analiziraju mogućnost realizacije biznis ideje.

U periodu od maja do novembra 2012.god., organizovana su tri okrugla stola/konferencije na temu razvoja preduzetništva:

- Međunarodna naučna konferencija pod nazivom „**Zapošljavanje kroz prizmu preduzetništva**“, na kojoj je učestvovalo više od 40 učesnika iz zemlje i regiona, a koja je organizovana u saradnji Ekonomskog fakulteta, Direkcije za razvoj MSP i Investiciono-razvojnog fonda.

- Predavanje na temu inovacija i preduzetništva „ **Are You Innovative**“,

- Okrugli sto povodom obilježavanja **Globalne nedelje preduzetništva**, gdje su gostovali poznati i uspješni preduzetnici koji su studentima preneli svoja iskustva iz perioda realizacije sopstvenih biznis ideja.

Kao rezultat rada na smjeru Preduzetništvo, i ukupnog rada na razvoju preduzetničkog učenja, Ekonomski fakultet je objavio 8.broj časopisa „**Preduzetnik**“, koji je namijenjen stručnoj i laičkoj javnosti, a čija je misija podizanje nacionalne preduzetničke kulture.

U okviru Visokog obrazovanja **ISCED 5&6** SEECEL-ovog projekta, na Humanističkim studijama UDG-ja realizovan modul Preduzetništvo i inovacije i prva generacija pohađala i završila nastavu u okviru ovog modula.

Drugu godinu zaredom na Univerzitetu Donja Gorica organizuje se **Berza Preduzetničkih ideja**. Cilj Berze je da podstakne razvoj preduzetničkih odnosno biznis ideja studenata i učenika srednjih škola iz Crne Gore. Ove godine bilo je prijavljeno 26 biznis ideja iz BiH, Bugarske, Srbije, Makedonije i Crne Gore. Izabrano je 10 biznis ideja koje su se prezentovale i kotirale na Berzi preduzetničkih ideja.

Prva generacija diplomiranih studenata Fakulteta za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis, na Univerzitetu Donja Gorica (UDG), u saradnji sa Ministarstvom prosvjete i sporta, organizovala je treću Školu preduzetništva za mlade. Cilj ovog projekta je podizanje svijesti o preduzetništvu među maturantima i njihovo motivisanje za daljim usavršavanjem. Škola će pored predavanja obuhvata i posjete Vladi i vladinim institucijama, uspješnim preduzetnicima i velikim kompanijama. Škola se organizuje posljednje nedelje zimskog raspusta, na UDG-ju i traje sedam dana. Učesnici su učenici srednjih škola iz svih gradova Crne Gore. Cilj je da im se pruži uvid u ekonomiju Crne Gore i prenese iskustvo uspješnih ljudi iz privatnog i državnog sektora, kako bi stekli neophodna znanja da sami donose odluke o svojim budućim angažovanjima.

U okviru **Tempus projekta**- Razvoj koncepta cjeloživotnog učenja na Univerzitetu Crne Gore, u septembru 2012.god., u saradnji sa Pivrednom komorom Crne Gore održan je okrugli sto na temu „**Priznavanje predhodnog učenja i fleksibilni putevi učenja**“. Okrugli sto ima za cilj informisanje o procedurama i mogućnostima za razvoj i priznavanje prethodnog učenja kod obrazovanja odraslih i cjeloživotnog učenja, kao i modalitetima uvođenja ovih procedura na Univerzitetu Crne Gore. Na okruglom stolu se razgovaralo o uvođenju sistema cjeloživotnog učenja na Univerzitetu Crne Gore, o cjeloživotnom učenju i fleksibilnim putevima učenja u zemljama EU, kao i o procedurama za ponudu kurseva cjeloživotnog učenja na Univerzitetu Crne Gore.

4.2.2 Obuka nastavnika za izgradnju ključne kompetencije preduzetništvo kod učenika i nastavnika

U Katalogu programa stručnog usavršavanja nastavnika za 2011/2012. godinu objavljen je program obuke za nastavnike osnovnih i srednjih škola pod nazivom Preduzetničko učenje u nastavi osnovnih i srednjih škola. Cilj ovog programa je izgradnja preduzetničke kompetencije i cjeloživotnog učenja unapređivanjem profesionalnih vještina za primjenu preduzetničkog učenja u nastavi i sposobnost primjene učenja usmjerenog na učenika.

U okviru programa » Mladi preduzetnici« koji se realizuje u svim školama u Crnoj Gori u okviru predmeta Preduzetništvo izvršena je obuka **30 nastavnika** u Crnoj Gori koji izvode nastavu iz predmeta Preduzetništvo, **6 direktora** sa sjevera Crne Gore iz iste oblasti i **6 preduzetnika** –mentora koji će se uključiti u proces nastave u okviru ovog programa.

U području Ekonomije gdje se realizuje predmet Preduzeće za vježbu, **30 nastavnika** je prošlo obuku iz engleskog jezika i informatike, a **16 nastavnika** je prošlo obuku na temu komunikacijskih vještina i marketinga

4.2.3 Rad u mini kompanijama (preduzećima za vježbu) za sve učenike i studente počev od srednje škole

U Crnoj Gori je uspješno zaživio koncept preduzeća za vježbu ali za sada samo u srednjim školama koje obrazuju za zanimanja iz oblasti ekonomija, pravo i administracija.

Školske **2012/13.god**, predmet se realizuje u **15 srednjih škola** i osnovano je **70 preduzeća za vježbu** u kojima praktična znanja i vještine iz oblasti preduzetništva stiže oko **1200 učenika**.

4.2.4 Savjetovanje o karijeri

U prvoj polovini 2012.god, osnovan je i stavljen u funkciju Centar za informisanje i profesionalno savjetovanje u opštini Pljevlja. Takođe, u drugoj polovini 2012.god osnovan je i stavljen u funkciju **Centar za razvoj karijere** na Univerzitetu Crne Gore sa osnovnom namjenom povezivanja visokog obrazovanja i tržišta rada, s čim u vezi su urađena 4 programa za mlade visokoškolce u procesu formalnog obrazovanja koji će se izvoditi u CIPS-ovima i realizovati u saradnji sa UCG za vrijeme trajanja rada ovog centra.

Usluge karijerne orijentacije koje se servisiraju u CIPS-ovima odnose se na realizaciju aktivnosti prema potencijalnim korisnicima i to: učenicima, studentima i nezaposlenima.

U toku 2012. godine realizovani su program radionica za **buduće srednjoškolce** na temu izbora zanimanja; programi radionica za srednjoškolce koji izlaze na tržište rada; program radionica za buduće studente na temu izbora zanimanja; grupno i individualno profesionalno informisanje učenika osnovnih i srednjih škola; grupna i individualna savjetovanja na temu izbora zanimanja za učenike osnovnih i srednjih škola; psihološka testiranja; informisanje i savjetovanje roditelja na temu izbora zanimanja.

Takođe tokom **2012.godine** realizovani su i **programi za studente** i to: profesionalno informisanje - individualno i grupno; profesionalno savjetovanje - individualno i grupno; psihološka testiranja; radionice planiranja karijere za studente, te program studentske razvojne prakse. Realizacija programa iz oblasti karijerne orijentacije za **nezaposlene** uključivala je trodnevni program seminara za razvoj karijere; dvodnevni program seminara za razvoj karijere; program revizije CV-ja i Molbe; klub za traženje posla.

Profesionalno informisanje servisirano je za ukupno **6.949 klijenta**, profesionalno savjetovanje servisirano je za **1.870 klijenata** a radioničarske aktivnosti je prošlo **1.568 nezaposlenih lica**. U skladu sa Strategijom karijerne orijentacije pripremljen je Akcioni plan cjeloživotne karijerne orijentacije 2012/2013. U saradnji sa MSP iniciran je projekat **"Karijerna orijentacija i tržište rada u osnovnim i srednjim školama"**, u okviru kojeg su realizovana 3 programa: program za učenike osnovnih škola, program za učenike srednjih škola koji izlaze na tržište rada i učenika srednjih škola koji nastavljaju školovanje.

Pokazatelji uspjeha:

- Uspješno realizovan pilot projekat „Razvoj preduzetničkih kompetencija u ISCED2“-obučena 24 nastavnika
- Povećan broj preduzeća za vježbu i učenika koji pohađaju ovaj nastavni predmet
- Obučeni svi nastavnici iz Crne Gore koji izvode nastavu iz predmeta Preduzetništvo
- Urađeni priručnici za nastavnike i učenike iz predmeta Preduzeće za vježbu i Preduzetništvo
- Osnovani novi Centri za informisanje i profesionalno savjetovanje

5 Prioritet 3- Unapređivanje preduzetničkog učenja u sistemu neformalnog obrazovanja

5.3.1 Razvoj kapaciteta za sprovođenje preduzetničkog učenja odraslih

Unapređivanje preduzetničkog učenja u sistemu **neformalnog obrazovanja** ima za cilj kvalitetniju obuku za započinjanje, vođenje i upravljanje MSP, koja treba da bude dostupna svima i nastoji da odgovori potrebama MSP. Ponuda obrazovnih sadržaja iz oblasti preduzetništva u neformalnom obrazovanju nastoji da odgovori potrebama MSP. Tu se posebno ističu aktivnosti Direkcije za razvoj MSP, PKCG, ZZZCG, Unije poslodavaca, CSO, koji kontinuirano rade na stvaranju kadra po mjeri privrede.

U organizaciji **Direkcije za razvoj MSP**, tokom 2012.god., održano je niz okruglih stolova, radionica, konferencija na kojima je učestvovalo oko **200 polaznika** koje su obuhvatile sledeće teme: eko inovacije, mogućnosti izvoza na Rusko tržište, uvođenje sistema kvaliteta u turističkoj ponudi MSP, promocija prava intelektualne svojine, razvoj MSP u Evropskoj uniji i Crnoj Gori, društveno odgovorno poslovanje itd.

U organizaciji **PKCG**, u 2012 god., održano je **35 seminara**, konferencija, okruglih stolova i radionica sa **1487 polaznika** koje su obuhvatile teme: sistem menadžmenta kvalitetom, promocija izvoza, žensko preduzetništvo, politika i pravo zaštite konkurencije itd.

ZZZCG sprovodi programe edukacije iz preduzetništva. U 2012. god realizovano je **9 programa** edukacije preduzetnika kojima je obuhvaćeno **86 nezaposlenih lica**. Program edukacije je obavezan segment za nezaposlena lica i sastoji se od dvije cjeline: podsticanje samozapošljavanja (motivisanje lica koja su u nedoumici da li da otpočnu biznis, upoznavanje sa preduzetničkim načinom razmišljanja, upoznavanje sa procesom pokretanja sopstvenog biznisa) i pružanje elementarnih znanja iz preduzetništva (registrowanje djelatnosti, računovodstvo, radni odnosi, poslovni ugovori, izrada i ocjena biznis plana, osnovne pretpostavke za uspješan start malog biznisa, itd.).

Lica koja uspješno prođu kroz edukaciju, za koja se smatra, po ocjeni stručnog tima, da imaju predispozicije za uspješno bavljenje biznisom, mogu podnijeti zahtjev za kredit, nakon čega ih ocjenjuju regionalne komisije i Upravni odbor ZZZCG.

U organizaciji **UPCG** održani su seminari i radionice koji su obuhvatili širok spektar korisnih tema (kreiranje povoljnog ambijenta u službi razvoja ženskog preduzetništva, društveno odgovorno poslovanje, edukacija u oblasti zaštite na radu, energetska efikasnost i obnovljivi izvori energije, menadžment ljudskih resursa itd.).

Centar za stručno obrazovanje (CSO) je u okviru manifestacije „XI Dani obrazovanja i učenja odraslih“ u 2012. godini organizovao seminar „Osnove menadžmenta u obrazovanju odraslih“. Seminar je bio namijenjen poslodavcima i menadžerima iz organizacija obrazovanja odraslih. U okviru Projekta E-learning, koji je finansirao dvv-International iz Njemačke, organizovana je obuka za izradu programa za elektronsko učenje. Učesnici obuke su bili/e nastavnici/e iz organizacija obrazovanja odraslih, stručnih škola i Centra za stručno obrazovanje.

Centar za stručno obrazovanje je u saradnji sa KulturKontaktom i Zavodom za pošljavanje organizovao obuku nezaposlenih lica sa Biroa rada iz oblasti preduzetništva. Treneri su bili nastavnici iz srednjih stručnih škola koji su prošli obuku za trenere iz oblasti Preduzetništva. Obuku je pohađalo je oko **30 nezaposlenih lica**. Urađena je izmjena i dopuna programa iz Preduzetništva za obrazovanje odraslih lica usvojena od strane Nacionalnog savjeta.

5.3.2 Implementacija Nacionalnog okvira kvalifikacija

U skladu sa **Zakonom o nacionalnom okviru kvalifikacija** Savjet za kvalifikacije je usvojio Pravilnik o opisu nivoa i podnivoa kvalifikacija, Pravilnik o procedurama razvijanja kvalifikacija od I do V nivoa kvalifikacija, kao i od VI do VIII nivoa kvalifikacija i dodjeljivanju koda kvalifikaciji i usvojio metodološka dokumenta za svrstavanje kvalifikacija u Nacionalni okvir kvalifikacija. Takođe, formirano je i Odjeljenje za kvalifikacije, koje ima ulogu National Coordination Point (NCP). Savjet za kvalifikacije je u skladu sa nadležnostima iz člana 19 Zakona o nacionalnom nivou kvalifikacija formirao **10 sektorskih komisija**. Sektorske komisije će analizirati stanje na tržištu rada i identifikovati potrebe za inoviranjem postojećih studijskih programa i razvijanjem novih programa u skladu sa stvarnim potrebama tržišta rada. Njihov rad će, između ostalog, rezultirati unapređenjem menadžmenta upisne politike, tj. upisna politika će se kreirati u skladu sa stvarnim potrebama tržišta rada.

Izrađeno je i 6 ispitnih kataloga za programe obrazovanja odraslih.

5.3.3 Osposobljavanje u virtuelnom preduzeću

Tokom 2012.god u organizaciji Zavoda za zapošljavanja Crne Gore uspostavljeno je 1 virtuelno preduzeće i obučeno 10 polaznika. Polaznici su bili lica koji su za svoju biznis ideju nagrađeni putem projekta „**Tvoja ideja, tvoj biznis**“ koji je realizovan u saradnji Direkcije za razvoj MSP, Zavoda za zapošljavanje i Investiciono-razvojnog fonda. Program je uspješno realizovan u periodu od 14/05-14/07/2012 godine, za deset nezaposlenih lica, budućih preduzetnika.

Prilikom analize navedenih projekata koji su nagrađeni, utvrđeno je da postoji nedovoljno znanje i informisanost polaznika o preduzetničkim vještinama i znanjima s jedne, i o poslovnom (konkurentnom) okruženju s druge strane. Samim tim, prepoznata je potreba za organizovanjem programa-virtuelno preduzeće koji bi omogućio polaznicima da se kroz jedan nov i interesantan način upoznaju sa tržištem rada, preduzetništvom kao vještinom, i privrednim (zakonskim) okruženjem kao neminovnošću sa kojim će se susresti. Pomoću specifičnih pedagoških principa i simulacija polaznici obuke su pripremani da poboljšaju profesionalne kompetencije, i da razviju što kompletniju radnu ličnost, kako bi se što lakše integrisali u radno i poslovno okruženje. Prednost ovakvog načina osposobljavanja i edukacije je u tome da ga izvođe visokostručno osposobljeni kadrovi koji su eksperti na svojim područjima i dodatno su pedagoški i andragoški osposobljeni, kako bi se maksimalno angažovali u radu sa polaznicima. Znanja i vještine se usvajaju metodom iskustvenog rada sa trenerom "Learning by doing" i metodom samostalnog učenja.

5.3.4 Razvoj kapaciteta za inteziviranje aktivnosti iz domena socijalnog preduzetništva

U skladu sa Strategijom za cjeloživotno preduzetničko učenje 2008-2013, a u cilju inteziviranja aktivnosti po pitanju razvoja socijalnog preduzetništva, Ministarstvo rada i socijalnog staranja formiralo je radnu grupu za izradu **Zakona o socijalnom preduzetništvu**. Urađena je draft verzija Zakona čije se donošenje po Programu plana rada Vlade planira za II kvartal 2013.god.,kao i donošenje Strategije o socijalnom preduzetništvu sa Akcionim planom. CRNVO je od strane Tehničke podrške organizacijama civilnog društva (TACSO) angažovan za konsultantsku organizaciju za izradu drafta Zakona o socijalnom preduzetništvu u cilju podrške radnoj grupi za izradu predloga Zakona, formirane od strane Ministarstva rada i socijalnog staranja.

TACSO kancelarija u Crnoj Gori u saradnji sa Britanskim savjetom (British Council), CRNVO i NVO Mrežom znanja organizovali su martu 2012.god, konferenciju na temu „**Socijalno preduzetništvo-biznis sa društvenom odgovornošću**“ .Ciljevi Konferencije su bili:

- Unaprijediti informisanost predstavnika organizacija civilnog i javnog sektora o socijalnom preduzetništvu kao mehanizmu za razvoj zajednice,
- Stvoriti preduslove za dalji sistemski razvoj socijalnog preduzetništva u Crnoj Gori
- Podstaknuti kreiranje partnerstava u oblasti razvoja socijalnog preduzetništva

Na Konferenciji su učesnici/e bili upoznati sa modelima i načinom funkcionisanja socijalnih preduzeća u regionu i Evropi uz navođenje primjera dobre prakse. Takođe, predstavljeni su i primjeri pravnog okvira u zemljama Evrope i regiona i konkurentnost socijalnih preduzeća na tržištu.

U julu 2012.god organizovan je okrugli sto na temu „**Kako do socijalnog preduzeća u praksi**“ u organizaciji NVO Mreže znanja.

5.3.5 Uspostavljanje sistema za sprovođenje analize potreba u malim preduzećima

U sklopu strateškog pilotiranja SECEEL-ovog projekta, Centra za razvoj preduzetničkog učenja zemalja jugoistočne Evrope, UPGC je sprovedla analizu potreba za obukom u MSP. Analiza je obuhvatila mikro, mala i srednja preduzeća na uzorku **od 300 preduzeća** iz svih privrednih sektora. S obzirom da se pilotiranje sprovedlo na regionalnom nivou, u toku je izrada izvještaja od strane SECEEL-a, a rezultati istraživanja će biti publikovani početkom 2013.god.

Paralelno sa ovim istraživanjem, UPGC je sprovedla istraživanje o biznis barijerama sa kojima se MSP u Crnoj Gori suočavaju. Na anketu su odgovarali direktori, menadžeri za ljudske resurse i pravnici iz 300 preduzeća, što predstavlja reprezentativan uzorak i može poslužiti UPGC i široj javnosti za dalju analizu ove oblasti. Istraživanje UPGC imalo je cilj identifikovanje barijera sa kojima se suočavaju preduzeća u Crnoj Gori, evidentiranje problema u radu sa državnim organima, kao i njihovo regionalno poređenje. Sumarna analiza pokazala je da preduzeća na nivou Crne Gore kao **biznis barijeru** za poslovanje najčešće prepoznaju nedostupnost finansijskih sredstava, administrativne barijere, korupciju, nedostatak subvencija, nelojalnu konkurenciju i nekvalitetan rad državne uprave.

Od strane ZZZCG realizovano je **8 anketa** sa obuhvatom od **1.456 MSP** u 21 crnogorskoj opštini. Uzorkom je obuhvaćeno 5% aktivnih poslodavaca i 33% ukupno zaposlenih. Anketom su ostvareni sledeći efekti: - povećan obuhvat informacija raspoloživih za MSP sektor, unaprijeđen i institucionalizovan dijalog privatnog i javnog sektora, povećan broj pruženih informacija o potrebama preduzeća, povećana mogućnost prilagođavanja mjera APZ potrebama preduzeća.

5.3.6 Praćenje sprovođenja, evaluacija i izvještavanje o preduzetničkom učenju

Praćenje sprovođenja, evaluacija i izvještavanje o preduzetničkom učenju je u nadležnosti Savjeta Nacionalnog partnerstva za preduzetničko učenje. Procjena ostvarivanja ciljeva definisanih u okviru prioriternih područja Strategije za cjeloživotno preduzetničko učenje se obavlja na godišnjem nivou. Savjet Nacionalnog partnerstva za preduzetničko učenje sačinjava Izvještaj o realizovanim aktivnostima Strategije na osnovu prikupljenih informacija od ključnih partnera u zemlji.

Radi efikasnijeg izvještavanja o napretku Crne Gore u oblasti preduzetničkog učenja za potrebe Evropskog okvira uspostavljen je sistem za praćenje ostvarenim rezultata u skladu sa Strategijom za cjeloživotno preduzetničko učenje 2008-2013.god. Radom je koordinirala Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća u saradnji sa Nacionalnim partnerstvom za preduzetničko učenje.

Kao nastavak Evropske Povelje za mala preduzeća, Evropska Komisija je 2008.godine usvojila Akt o malim preduzećima (Small Business Act), dokument EU, kojim su utvrđeni principi i smjernice na osnovu kojih se formuliše politika MSP u

zemaljama članicama, ali i u zemljama Zapadnog Balkana. Prvo poglavlje Akta o malim preduzećima je posvećeno Preduzetničkom učenju i obuhvata indikatore koji se odnose na: Okvir politike za preduzetničko učenje, Niže srednje obrazovanje (ISCED 2), Više srednje obrazovanje (ISCED 3) i Visoko obrazovanje (ISCED 5&6). Koordinator aktivnosti na sprovođenju Akta o malim preduzećima je Direkcija za razvoj MSP.

U Izvještaju Akta o malim preduzećima za 2012.godinu, u djelu koji se odnosi na promociju preduzetništva i razvoja preduzetničkih vještina, ocjenjeno je da obrazovne institucije moraju da preuzmu veću odgovornost i posvećenost po pitanju sprovođenja preduzetničkog učenja. Važan korak bi trebalo da bude u usvajanju EU preporuka o razvoju ključnih preduzetničkih kompetencija i njihovoj sistematskoj primjeni u okviru osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja u Crnoj Gori.

6. Zaključci i preporuke

Direkcija za razvoj MSP kao koordinator Nacionalnog partnerstva za preduzetničko učenje kontinuirano je pratila realizaciju mjera i aktivnosti na podršci razvoju preduzetništva, kako u formalnom tako i u neformalnom obrazovanju. U kreiranju ovog izvještaja učestvovali su svi članovi Nacionalnog partnerstva, svako sa stanovišta institucije koju predstavlja, kako bi Izvještaj predstavljao realnu sliku ostvarenih rezultata Strategije za cjeloživotno preduzetničko učenje tokom 2012.godine.

Direkcija za razvoj MSP je ostvarila punu saradnju u ovoj oblasti sa Evropskom Komisijom, European Training Foundation (ETF), SEECEL-om, tako da je u potpunosti realizovan planirani proces primjene Akta o malim preduzećima. Takav pristup je omogućio mjerenje napretka Crne Gore u ostvarivanju promocije preduzetništva u odnosu na prethodni period, ali i u odnosu na ostvareni napredak u okviru Zapadnog Balkana.

6.1 Zaključci

U okviru sprovođenja aktivnosti Strategije za cjeloživotno preduzetničko učenje tokom 2012 god., ostvaren je napredak u realizovanju sljedećih aktivnosti:

- Organizovanju sajamskih manifestacija u cilju promovisanja preduzetničkog učenja
- Obuci nastavnika za sprovođenje nastavnih aktivnosti koje u sebi prepoznaju preduzetništvo kao ključnu kompetenciju
- Razvoju kapaciteta za sprovođenje preduzetničkog učenja odraslih
- Implementaciji Nacionalnog okvira kvalifikacija

Nedovoljan napredak je ostvaren u realizaciji sljedećih aktivnosti:

- Promovisanju istraživanja o preduzetništvu kod učenika
- Izučavanju preduzetništva kao ključne kompetencije u gimnazijama
- Osnivanju virtuelnih preduzeća
- Razvoju socijalnog preduzetništva

6.2 Preporuke

Nalazi i preporuke ovog Izvještaja, čine osnov za sprovođenje daljih aktivnosti na polju promovisanja preduzetništva kao ključne kompetencije. U razmatranje takođe treba uzeti u obzir i SBA Izvještaj o ostvarenom napretku u ovoj oblasti.

U koncipiranju preporuka za naredni period korišćeni su sljedeći kriterijumi:

- Nivo ostvarenja Strategije za cjeloživotno preduzetničko učenje za 2012 godinu
- Preporuke SBA dokumenta o ostvarenom napretku u ovoj oblasti

Na tim osnovama, u cilju razvoja preduzetničkog duha kroz ubrzano ostvarivanje napretka u promovisanju preduzetničkog načina razmišljanja u društvu daju se sljedeće preporuke:

- Aktivno uključivanje svih relevantnih partnera na nacionalnom i lokalnom nivou u procese planiranja, sprovođenja i evaluacije preduzetničkog učenja
- Veća zainteresovanost pripadnika različitih interesnih grupa u društvu za osposobljavanje kojim se razvijaju preduzetnički stavovi, znanja i vještine
- Razvoj svijesti donosioca odluka na nacionalom i lokalnom nivou o snazi i potencijama socijalnog preduzetništva za povećanje stope zaposlenosti i uključenosti stanovništva, smanjenje siromaštva i ukupan socio-ekonomski razvoj zemlje
- Uvođenje preduzetništva kao ključne kompetencije u sve obrazovne programe
- Usavršavanje nastavnika za primjenu savremenih pedagoško-didaktičkih pristupa u nastavi radi uspješne izgradnje preduzetničke kompetencije kod učenika i studenata
- Ohrabrivanje međusobne saradnje obrazovnih ustanova na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou
- Unapređivanje sistema savjetovanja o karijeri
- Uspostavljanje okvira za sistematsku analizu potreba za osposobljavanjem u poslovno okruženju malih preduzeća
- Evaluacija i praćenje sprovođenja preduzetničkog učenja u obrazovnim ustanovama